

אֵילָן נֶאֱחָה

שביבי אורות חג החנוכה

מאת הרב ישראל נאה שליט"א
(בס"ד. אנטוורפן. חנוכה תשנ"ז. עם הוספות כסלו תשע"ג)

חלק ב

[1] חנוכה במשנתו הטהורה של רבינו הקדוש

גדולי רבותינו האחרונים העלו תמיהה רבתי, מדוע ולמה לא הזכיר רבינו הקדוש במשנה, את נס פך השמן, ניצחון החשמונאים והלכות חנוכה. הדבר אומר דרשני.¹ פליאה יתרה היא, שתמיהה זו לא הובאה במשנתם של רבותינו הראשונים, אף לא ברמז.

לראשונה, הובאה התמיהה בס' יד נאמן² וז"ל: "למה לא הזכיר רבינו הקדוש במשנה, דיני חנוכה כמו דיני מגילה ופורים, ורק אגב גררא נזכר במשנה בב"ק (פ"ו מ"ו), יר"י אומר, בנר חנוכה פטור. וצ"ע".

ובס' יד המלך (על הרמב"ם)³ כתב: "הנה בכל עיקר כל דיני חנוכה אלו, יש בזה תמיה וחסרון ידיעה, **דלמה לא שנה רבינו הקדוש** מן כל דיני חנוכה, שום דין בשום מקום **במשנתו**, ולא הוקבע שום רמז מן כל דיני חנוכה וכו' כמו במגילה, שיש מסכת מיוחדת קבועה לכל עיקר דיניה והיא ג"כ תקנת אנשי כנה"ג, זולת במשנה בב"ק יר"י אומר בנר חנוכה פטור. הרבה יגעתי להניח דעתי בטעם נכון על זה ולא מצאתי".

כמה וכמה תשובות ניתנו לתמיהה זו, נציין כמה מהם:

א. בשם החת"ס מובא בס' יחוט המשולש⁴, כי היה רגיל להשיב כך: "טעם שנס חנוכה לא נזכר כלל במשנה, לפי שרבינו הקדוש מסדר המשנה, מזרע דוד המלך⁵ ע"ה, ונס חנוכה נעשה ע"י בית החשמונאים שתפסו המלוכה ולא היו מזרע דוד, וזה הרע לרבינו הקדוש, **ובכתבו המשנה עפ"י רוח הקדש, נשמט הנס מחיבורו**".

ב. אולם ה'חתם סופר' בעצמו בחידושו (גיטין עח). מתרץ תירוץ שונה לגמרי, מכאן שאכן יש לפקפק בתירוץ שהובא ב'יחוט המשולש'. וז"ל בא"ד: "ואל תתמה, שהרי בשום מקום במשנה לא נזכר שיניח אדם תפילין, ושבגד של ד' כנפות חייב בציצית, אלא יתפלה של ראש אינו מעכב של יד, ותכלת אינו מעכב לבן (מנחות פ"ד מ"ד). ולא תנן 'חייב אדם להדליק נר חנוכה', אלא ג' שיצא [וכו' גמל וכו'], ר' יהודה אומר בנר חנוכה פטור, ונר חנוכה גופא, היכי הוזהר במשנה? אלא **רגילים⁶ היו בכך**, ולא הזכיר".

1 יש גם להדגיש, כי גם בגמרא דידן, לא מצינו שהתנאים והאמוראים הדגישו נס ניצחון החשמונאים, [גם בני מתתיהו לא נזכרו]. 'במגילת תענית' ובמדרשים, הזכירו התנאים והאמוראים נס הניצחון. בס' 'הלכות גדולות' (הל' חנוכה) הביא ברייתא: "זקני ב"ש וב"ה כתבו מגילת בית חשמונאי ועד עכשיו לא עלה לדורות, עד שיעמוד כהן לאורים ותומים". כתבתי בנידון בימנורה שעשו חשמונאים. גם בזה"ק לא נזכר חנוכה-במפורש-רק פעם א' בלבד (ח"א רלח:), וכן בזו"ח (עב), וב"פ בתיקוני' (תיקון יג, דף כט.).

2 לרבי חיים אברהם מיראנדה, (שאלוניקי תקס"ד, דף יד). הובא ב'שד"ח' (מערי' חנוכה אות ז) והוסיף שם: "וכמדומה לי שבילדותי ראיתי בס' 'שבת של מ' שחקר כן ואינו עתה אצלי. וראוי לשום לב ודעת בדבר הזה כי הלא דבר הוא".

3 לרבי אלעזר סג"ל לנדא. (נכד הנו"ב. לבוב תקפ"ו, הל' חנוכה).

4 יחוט המשולש' (תולדות החת"ס. **לנכדו הגר"ש סופר**. מונקאטש תרנ"ד עמ' לו). הובא גם בס' 'טעמי המנהגים' (סי' תתמו, בשינוי קצת). [מהדירי 'חידושי החת"ס על מס' שבת', השמיטו קטע זה. לנכון, רבי יוסף הכהן שווארטץ בס' 'זכרון למשה' (תולדות החת"ס, נ"י תרצ"ח, עמ' 96) כותב, שאינו מאמין כי מפי החת"ס יצאו הדברים. וב'שו"ת מהריא"ץ' (או"ח סי' עח) פקפק השואל בזה, כי לא יתכן לחשוב כן על רבינו הקדוש, כי בעבור כבוד בית אבותיו יסתיר לפרסם נס חנוכה. והשיב לו, שרבינו הקדוש, כוונתו היתה לשם שמים וכו']. וב'שו"ת חסדי אבות' (להגרי"י טרונק מקוטנא, סי' יז עמ' מו) הביא: "ונלפע"ד, דמטו לה בשם ה'חידושי הרי"ם' דבשביל שהיה לבם של 'בית הנשיא' מרה על החשמונאים, שנטלו את המלוכה, והוא נגד התורה דלא יסור שבט מיהודה' (בראשית מט, י) כמ"ש הרמב"ן (שם). לכן לא הזכיר רבינו הקדוש דיני חנוכה במשנה". והרבה דשו בדברי החת"ס.

5 "רבי דאתי מדוד מהפך בזכותיה דדוד" (שבת נו.).

6 כלומר, על דברים ידועים והלכות מפורסמות, א"צ להזכירם.

ג. הגרסא (בס' 'דברים אחדים' עמ' תקצו), מצטט תירוצו ששמע: "היות ו'מגילת תענית' נשנית קודם המשנה כדתן בגמ' תענית (טו): ⁷ 'כל הכתוב ב'מגילת תענית' וכו'. וכבר במגילת קתני דיני חנוכה, והם הברייתות שהביאו בש"ס, ומשו"ה לא הוצרך רבינו הקדוש לשנות דיני חנוכה".

ד. בס' 'אוהב ישראל' - (פרי וישב - חנוכה) העיר: "ראוי להעיר לב על זה, למה לא נשנית מצוות נר חנוכה בשום סדר הדינים ומצותיו ופרטיו כמו שאר ההלכות, כי אם בברייתות ובדברי האמוראים. והלא בית שמאי ובית הלל היו זמן רב קודם סדר המשנה. ולא הזכיר וכו' רק בדרך העברה בעלמא בב"ק (שם), ר"י אמר בנר חנוכה פטורי. וא"ת, מפני שהיא מצוה דרבנן לכך לא נשנית במשנה, והלא נשנו במשניות כמה מצוות שהם מדרבנן, כמו תפילה ומגילה ועירובין וכדומה?"

ומתוך 'אוהב ישראל': "י"ל, דהנה ידוע מסה"ק, אשר פורים וחנוכה הם בסוד 'ירכין דקשוט'. היינו, פורים הוא בנצח וחנוכה בהוד, ונצח והוד הם בבחי' ליבר מגופא' כנודע. והנה תנ"ך ומשנה הם בבחי' גופי התורה, ולזה לא נשנו הלכות חנוכה במשנה לאשר הוא בבחי' ליבר מגופא'. ולכן נשנו דיניה והלכותיה בברייתות".⁸

דברים אלו מיוסדים עפ"י דברי הרמב"ן (בראשית מט, י), על הפסוק: 'לא יסור שבט מיהודה'. כתב: "אבל ענינו שלא יסור שבט מיהודה אל אחד מאחיו, כי מלכות ישראל המושל עליהם ממנו יהיה, ולא ימשול אחד מאחיו עליו וכו' וכאשר האריכו ישראל להמליך עליהם משאר השבטים, מלך אחר מלך, ולא היו חוזרים אל מלכות יהודה. עברו על צוואת הזקן, ונענשו בהם. וכמו שאמר הושע 'הם המליכו ולא ממני' (ח, ד). וזה היה עונש החשמונאים שמלכו בבית שני, כי היו חסידי עליון, ואלמלא הם נשתכחו התורה והמצוות מישראל, ואעפ"י נענשו עונש גדול, כי ארבעה בני חשמונאי הזקן, החסידים המולכים זה אחר זה, עם כל גבורתם והצלחתם נפלו ביד אויביהם בחרב, והגיע העונש בסוף למה שאמרו רז"ל (ב"ב ג:), 'כל מאן דאמר מבית חשמונאי קאתינא, עבדא הוא'. שנכרתו כולם בעוון הזה, ואעפ"י שהיה בזרע שמעון עונש מן הצדוקים (ברכות כט.), אבל כל זרע מתתיהו חשמונאי הצדיק לא עברו אלא בעבור זה שמלכו ולא היו מזרע יהודה ומבית דוד, והסירו השבט והמחוקק לגמרי, והיה עונשם מדה כנגד מדה, שהמשיל הקב"ה עליהם את עבדיהם וכו'. ואפשר ג"כ, שהיה עליהם חטא במלכותם, מפני שהיו כהנים, ונצטוו 'תשמרו את כהונתכם לכל דבר המזבח וגו' ועבדתם עבודת מתנה אתן את כהונתכם' (במדבר יח, ז) ולא היה להם למלוך, רק לעבוד את ה'".

הר"ן⁹ חולק על הרמב"ן בזה, וקובע, כי החשמונאים עלו לגדולה בשעה שלא היתה מלכות בישראל קיימת כלל.

[לאור דברי הרמב"ן, תמוה קצת, כיצד א"כ, היו הכה"ג מבית חשמונאים מתפללים ומבקשים ביום הקדוש בהיכל¹⁰ בתוך התפילה הקצרה: "ולא יעדי עביד שלטון מדבית יהודה", היינו, תרגומו של הפסוק: 'לא יסור שבט מיהודה'.¹¹ יש לשער, כי לכן נאמר הפסוק בארמית,¹² היות והכה"ג מבית חשמונאים לא רצו להדגיש את הפסוק כצורתו, דבר המהווה לכאורה - לפי הרמב"ן - סתירה למעמדם של בית חשמונאי, לכן אמרוהו בארמית.

יש להוסיף, כי בתרגום יוב"ע וירושלמי עה"פ 'לא יסור שבט מיהודה' תרגמו: "לא פסקין מלכין ושליטין מדבית יהודה". וברש"י (יומא שם): "עביד שלטון-עושה ממשלה". ומכאן סיוע לדברינו. כמו"כ, אינו מובן, למה לא המשיכו לומר את המשכו של התרגום: "מדבית יהודה וכו' עד עלמא".¹³

[2] הזכרת חנוכה ונס נצחון החשמונאים במשנה

לנכון העירו כבר, כי רבינו הקדוש אמנם הזכיר 'חנוכה' שבעה פעמים ופעם אחת 'חשמונאי' במשנתו, אולם רק כבדרך אגב.¹⁴

7 גם בשבת (יג): "מי כתב מגילת תענית? חנניה בן חזקיה וסיעתו, שהיו מחבבין את הצרות". וכו' (י.ג.).

8 עיי"ש בהמשך דבריו, לענין אי הזכרת דיני משלוח מנות וכו' במשנה במגילה. ועי' בס' 'שער הכוונות' (דרושי חנוכה).

9 הר"ן (בס' 'דרשות הר"ן', דרוש ז). אולי גם רש"י סובר כמו הר"ן. כי עה"פ: 'מי זאת הנשקפה כמו שחרי' (שה"ש פ"ו, ו), פירש"י: "כמו שחר - הולך ומאיר מעט מעט, כך היו ישראל בבית שני בתחלה זרובבל פתח [=שליט או מושל] יהודה, ולא מלך, והיו משועבדים לפרס וליוון, ואחר כך נצחום בית חשמונאי ונעשו מלכים". [ועי' תוס' (יומא כו. ד"ה יהודה מחוקק) וצרף לכאן]. וראה 'אבודרהם' (חנוכה), וברבינו בחיי (בראשית שם). ובס' 'יד נאמן' (הובא לעיל. ה' חנוכה) הדן בדברי הרמב"ן.

10 יומא (נג:), ועוד, אבל לא נמצא בירושלמי.

11 ראה אונקלוס שם.

12 האחרונים הקשו, כיצד התקינו חז"ל להתפלל בלשון ארמית, הרי אמרו: "לעולם אל ישאל אדם צרכיו בלשון ארמית", (סוטה לג.).

13 עי' שו"ת הרשב"א (ח"ד סי' קפז) מה שכתב בנדון. וראה מה שכתבתי בארוכה בנידון בחוברת 'אילן נאה' (ח"ב), על: "התפילה הקצרה של הכהן הגדול ביום הכיפורים", (בני ברק תש"ס).

זאת ועוד, גם זכר ניצחון בני חשמונאים על מלכי יוון בא במשנה העוסקת בהלכות בית המקדש: "מזרחית צפונית, בה גנזו בני¹⁵ חשמונאי את אבני המזבח ששקצו מלכי יוון".¹⁶ (מדות פ"א מ"ו).

משנה נוספת - **שלא הובאה בספרים** - בה הזכיר רבינו הקדוש דרך אגב **ניצחון בני החשמונאים**, היא גם במס' מדות (פ"ב מ"ג): "לפנים ממנו, סורג גבוה עשרה טפחים. ושלש עשרה פרוצות היו שם שפרצו מלכי יוון. חזרו וגדרו, וגזרו כנגדם שלש עשרה השתחויות".

אמנם, במשנה שלפנינו, לא מוזכר **במפורש, מי הם ש'חזרו וגדרו'**, אבל בירושלמי שקלים (כה: וכן ב'מגילת תענית'), המביאים משנה זו הגירסא שונה: "אבא יוסה בן יוחנן היא, דאמר כנגד י"ג שערים, ברם כרבנן שבעה שערים היו בעזרה, ע"ד דרבנן, היכן היו השתחוואות הללו, כי היא **דתנין תמן** במס' מדות: **י"ג פרוצות היו בו שפרצו מלכי יוון וחזרו וגדרו בני חשמונאי**¹⁷ וגזרו כנגדן י"ג השתחוואות".

הנה לנו, כי רבינו הקדוש הזכיר גם הזכיר, ניצחון החשמונאים, בעוד אשר 'נס פורים' עצמו נזכר רק ברמז דרמז (בפ"ב מ"ג). ואילו דיני 'מתנות לאביונים' ומשלוח מנות' לא נזכר כלל במשנתו. וכפי שהעירו רבותינו האחרונים.¹⁸

[3] תמיהת האחרונים טמונה היא בדברי חז"ל

כשנתבונן ב'סוגיית חנוכה' במס' שבת, נמצא, לכאורה, כי תמיהת האחרונים זו טמונה היא, בדברי הברייתא: **"מאי חנוכה?"** והשיבו: **"דתנו רבנן בכ"ה בכסליו"** וכו'. וברש"י: **"מאי חנוכה"** - על איזה נס קבעוה?".

פירוש לפירושו, לכאורה, ניתן לפרש כי השאלה היא, **למה נקרא חג זה בשם חנוכה?** או מה עניינו של חנוכה? כפי שנתפרש במפרשים.¹⁹

לפי דרכנו כוונה אחרת ברש"י: **היות ורבינו הקדוש לא כתב במשנה על איזה נס קבעו החשמונאים את חנוכה**, אם על נס פך השמן או על נס הניצחון, הרי עלינו לברר מברייתות אחרות המגלות לנו על איזה נס קבעוה. **בדרך אפשר**: י"ל, דשאלת הגמ' היא כעין (ברכות ב. תענית ב.). **'תנא היכא קאי, דקתני לעיל מצוות חנוכה איש וביתו?'**

זאת ועוד: מיד לאחר שהגמרא בשבת הביאה את הברייתא [הלקוחה – בחלקה - מ'מגילת תענית']: **"מאי חנוכה"** מביאה הגמרא: **"יתנן התם"**,²⁰ גץ היוצא מתחת הפטיש וכו' הניח חנוני את נרו מבחוץ חנוני חייב רבי יהודה אומר בנר חנוכה פטור אמר רבינא משמיה דרבא, זאת אומרת נר חנוכה מצוה להניחה בתוך עשרה" וכו'.

14 בסדר זרעים: בכורים (פ"א מ"ו): "מעצרת ועד החג, מביא וקורא. מן החג ועד חנוכה [ולא אמר עד כ"ה בכסליו] – 'חידושי הרי"ם' מביא ואינו קורא. רבי יהודה בן בתירא אומר, מביא וקורא". **ב. בסדר מועד**: ר"ה (פ"א מ"ג): "על ששה חודשים השלוחין יוצאין, וכו' על תשרי מפני תקנת המועדות, על כסלו מפני חנוכה". ג. תענית (פ"ב מ"י): "אין גוזרין תענית על הצבור בראש חדש, בחנוכה ובפורים" וכו'. ד. מגילה (פ"ג מ"ד): "לכל מפסיקין, בראשי חודשים, בחנוכה ובפורים" וכו'. ה. שם (פ"ג מ"ו): **"בחנוכה"** [קורין] בנשיאים". [ובתויו"ט שם: "כתב הרע"ב: 'בנשיאים, דהוי נמי חנוכה המזבח' - כ"כ רש"י והר"ן. והטור (סי' תרפד) כתב על שם 'מדרש פסיקתא' משום שנשלם מלאכת המשכן בכ"ה בכסליו. [ואני מצאתי בספר 'מכבי' [=חשמונאים] שכשכבשו החשמונאים ליוונים, מצאו המזבח משוקץ, וסרתו אותו ובנאוהו מחדש וחנכו אותו בכ"ה בכסלו]". ו. מס' מו"ק (פ"ג מ"ט): "בראשי חודשים, בחנוכה ובפורים, מענות ומטפחות". ז. **בס' נזיקין**. ב"ק (פ"ו מ"ו): "גמל שהיה טעון פשתן ועבר ברשות הרבים. ונכנס פשתנו לתוך החנות. ודלקו בנרו של חנוני והדליק את הבירה. בעל הגמל חייב. הניח חנוני נרו מבחוץ, החנוני חייב. רבי יהודה אומר בנר חנוכה פטור". ח. ראה להלן.

15 נציין, כי רבינו הקדוש הדגיש כאן: **"בני חשמונאי"** ולא **"מלכות בית חשמונאי"** כפי שהדגישו חז"ל בכמה מקומות שבת (שם), ר"ה (יח:), סוטה (מט:). ועוד. אולי יש מכאן סיוע לדברי הרמב"ן והחת"ס האמורים. ועי' בס' 'שם משמאל' (חנוכה). וקצת צ"ע מש"כ בזה.

16 אמנם יש מחלוקת ביומא (טז:): "מאן תנא מדות רבי אליעזר בן יעקב היא וכו'. רב אדא וכו' אמר, הא מני **רבי יהודה היא**". אך למסקנת הגמ' שם דראב"י היא. אולם רבינו הקדוש ערך משנת מדות. [ועי' ירושלמי יומא (יב:). "ר' אחא וכו', **מדות**, דר"א בן יעקב היא, א"ר יוסי בי ר' בון, ולא כולה, אלא מילין דצריכין לרבנן". עיי"ש במפרשים].

17 וכ"ה הגירסא בעוד ראשונים, במאירי שקלים (פ"ו מ"א), ועי' תויו"ט מדות (שם עפ"י הראב"ה). אמנם בדפוסים עתיקים של הירושלמי הגירסא כמשנה שלנו, עי' שינויי נוסחאות (שם).

18 ראה הערה 8.

19 עי' ב'חידושי הרי"ם' (שם). ובס' 'מאור עינים' (דרוש לחנוכה) כתב: "הנה לכאורה, על כרחך כוונת קושייתו הוא, למה נקרא חנוכה ומה תירץ לו על זה. אך האמת הוא שמלת חנוכה הוא חנו" כ"ה" וכו'. ובשאלות דראח"ג (פ"ר) וישלח וביעין יעקב' שבת (שם) הגירסא: **מאי נר חנוכה**. הרי שדבריו מתאימים לפרש"י.

20 יתנן התם - רש"י בכמה מקומות, עמד על שייכות ההבאה של 'יתנן התם' לסוגייה הנלמדת. ראה רש"י יומא (טו:), יבמות (לו:). וב"מ (קה). ועוד. ועי' ר"ן נדרים (כה:). וצרף לכאן.

לכאורה, למשנה זו אין שייכות ישירה עם הברייתא.²¹ אלא י"ל, כי הגמרא כאן, ממשיכה להסביר לנו מדוע לא הזכיר רבינו הקדוש נס חנוכה, והשיבו, כי אכן הזכיר. ועוד, שאף הלכתא רבתא למדנו ממשנה זו, לחנוכה.

אולי יש ללמוד ממשנה זו הלכה נוספת, והיא, דמצווה להניח נר חנוכה מבחוץ כברייאתא דלעיל כאן.²²

[4] "כתבו לכם על קרן השור"

בכמה מקומות, מצביעים חז"ל על פסוקים שונים בתורה, המרמזים על הגזרה הראשונה²³ של היוונים :

"**ויושד'**²⁴ זה גלות יון, שהחשיכה עיניהם של ישראל בגזירותיהן, שהיתה אומרת להם: **כתבו על קרן השור שאין**²⁵ **לכם חלק באלקי ישראל**" (ב"ר פ"ב ד).²⁶ ובמדרש ל'מגילת תענית': "שבימי מלכות יון, היו מביאים עטרות של ורד ותולין אותן בפתחי בתי ע"ז וכו' ושרין בשיר לע"ז. וכותבין על מצחו של שור ועל מצחו של חמור, שאין לבעליהן חלק באלקי ישראל, כמו שהיו הפלשתים עושים" וכו'.²⁷

הסברים שונים נאמרו, מדוע ולמה גזרו לחקוק דווקא על **קרן השור** או על **מצחו** של שור? הרי מצינו כבר דוגמא לדבר, בדברי חז"ל, האמורים על אחאב, על מה היו כותבין: "ויוסף אחאב לעשות להכעיס את ה' אלקי ישראל מכל מלכי ישראל אשר היו לפניו" (מ"א טז, לג). אמר רבי יוחנן, שכתב על דלתות²⁸ שמרון, אחאב כפר באלקי ישראל. לפיכך, אין לו חלק באלקי ישראל" (סנהדרין קב:).

נ"ל, להסביר, על יסוד דברי רבינו בחיי, בנוגע לחטא אדה"ר, וז"ל: "ולמדך הכתוב שהשחית משני צדדין, שאכל מן הפרי למטה וקצץ בדוגמתו למעלה. ומפני שדוגמתו מקבלת ממדת הדין של מעלה שהוא השמאל. ע"כ, כששב אדם מחטאו הוצרך להקריב **שור** שישב אל לבו כי הכל מיוחד ודבק למעלה, ולכך זימן לו הקב"ה **שור בקרן אחת במצחו**²⁹ להורות לו על **האחדות**³⁰ כדי לבאר מעילתו שחטא בקצוץ ופרוד המיוחד. ואמר **במצחו** כי הוא אמצעות הגוף, וירמוז הקו האמצעי שמתיוחד מעלה ומטה, ו**קרן** לשון **כח**, כי כח השור בקרניו. וע"ז אמר, שור שהקריב אדם הראשון **קרן אחת** היתה לו במצחו, שנאמר, (תהלים סט, לב) 'ותיטב לה' משור פר מקרין מפרים'. **מקרין** תרתי משמע, **מקרן** כתיב.³¹ וזה היה חטא הבנים במדבר שעשו את העגל והוצרכו להביא לכפרה שור". וכו'" (בראשית ג, ו).

לאור האמור, י"ל, כי היוונים רצו לפגוע ב'אחדות' האל יתברך, לכן גזרו לכתוב על קרן השור דווקא. ומדויק גם אמרם: 'על קרן' ולא 'קרני'. ולפי דברי רבינו בחיי, תובן גם הגירסא במגילת תענית: '**על מצחו**'.³²

[5] "ורשעים ביד צדיקים"

בברכת ההודאה³³ תקנו לומר: "**ורשעים ביד צדיקים וזדים ביד עוסקי תורתך**".

כבר נשאלה השאלה: לכאורה, אין זה מפעולת הנס, ואינם מענייני גבורה וחולשה לחשוב התגברות הצדיקים על הרשעים וכו' אדרבה, מהראוי שיהיה כן?

21 עמד על כך בס' 'שבת של מי' (שם) ועוד.

22 עי' ריטב"א (שבת שם), שכתב עדי"ז.

23 ביוצר לשבת שני של חנוכה (לרבי מנחם ברבי מכיר): "וזה החלק לעשות במשול פְּעָלִי מְדִנִּי, וְנִצְּחוּ חֲקוֹק בְּקֶרֶן הַשּׁוֹר" וכו'. עיי"ש.

24 'יושד' על פני תהום' וגו' (בראשית א, ב). מעניין, כי מתחילת תיבת 'בראשית' עד תיבת 'יושד', יש 44 אותיות, רמז על 44 נרות שמדליקין בחנוכה.

25 ובס' 'יתניא' (אגה"ק פ"ז): "צריך לבאר היטב לשון השגור במאמרז"ל '**אין לו חלק באלקי ישראל**'" וכו'. עיי"ש.

26 ושם (פס"ד ד, ופ"ד, יז), ויק"ר (פ"ג, ה). [הגירסא שם: "שאין לכם חלק לעולם הבא"], מדר"ת (תזריע פ"א): "**בהרת'** - זו מלכות יון שהיתה מבהרת על ישראל ואומרת כל מי שיש לו שור יחקה על קרן השור שאין לו חלק באלקי ישראל **ואם לאו גוזרין עליו הריגה**".

27 הלשון במגילת תענית עצמה: "בעשרין ושבע ביה [באייר] איתנטילו כלילאי [=עטרות של ורד] מיהודה וירושלים". וע"ז בא באור הנ"ל.

28 בהמשך ל'יוצר' הנ"ל, משמע שגם היוונים נהגו כן: "וְנִצְּחוּ חֲקוֹק בְּקֶרֶן הַשּׁוֹר וּבְבִרְיָחִי אֶפְדִּנִי, **אין לכם חלק בְּד'**". ונמצא מכאן, סמך להדלקת הנרות בפתח ביתו, ומזוזה בימין. הדבר מהווה 'תיקון' לחקיקה ההיא.

29 עי' חולין (ס).

30 המרמוז ב'**קרן אחת**'.

31 עי' חולין (שם).

32 אעפ"י שרבינו בחיי (ויקרא יג, ב) פירש המאמר בענין אחר, עיי"ש.

33 בתוסי' (שבת כד: ד"ה מזכיר וכו') מובא: "על הנסים, הודאה היא ולא תפילה". באה בנוסח מקוצר ב'מסכת סופרים' (פ"כ).

בס' 'אליה רבה' (סי' תרפב) השיב: **"זדים"**, כוונתו, על **פריצי ישראל** שהיו באותו הזמן, כדאיתא ביוצרות³⁴ ומצינו (גיטין ז.) דקאמר 'השכם והערב עליהם בבה"מ והם כלים מאליהם' וכו'. לכך אמר 'ביד עוסקי תורתך'."

נ"ל, להביא אסמכתא, מ'מגילת תענית'³⁵ שם מסופר, כי הכוונה היא אכן, לרשעים מבני עמנו שהיו באותה תקופה: "בעשרין ותרתין ביה [באלול], תבו לקטלא **רשעיא**"³⁶. ["בעשרים ושנים בו, שבו להרוג את **הרשעים**"]. ו'במדרש למג"ת' (שם) בא הבאור: "מפני שהיו יוונים שרויים בארץ ישראל, ולא היו ישראל יכולין לשלוח יד ברשעים שבהם, עד שיצאו משם. המתינו להם ג' ימים, אם יעשו תשובה, ולא עשו תשובה, נמנו עליהם והרגום, ואותו היום שהרגום עשאוהו יו"ט"³⁷.

אמנם מלשון הרמב"ם ב'אגרת השמד'³⁸ מוכח, כי **'רשעים' מוסב על היוונים**. וז"ל: "וידוע הוא כמו כן מה שקרה לישראל במלכות יוון הרשעה, מגזרות קשות ורעות, ומכללם היה, שלא יסגור אדם את פתח ביתו כדי שלא יתייחד³⁹ להתעסק בשום מצוה, ועם כל זה, לא קראום חז"ל, **לא גוים ולא רשעים** - **אלא צדיקים גמורים**, והתחננו בעדם⁴⁰ והוסיפו בימי חנוכה 'על הנסים' עד 'ורשעים ביד צדיקים'."

[6] "הנרות הללו קודש הם"

במס' שבת (כב.) אמרו: כי "אסור להרצות מעות כנגד נר חנוכה". ושאלו: "וכי נר [חנוכה]"⁴¹ **קדושה** יש בה?"

כמה ראשונים, 'בעל המאור', 'אבודרהם' ועוד, כתבו ע"ד מש"כ רבינו המאירי (שם כא. ומגילה כו:) וז"ל: "ויש באים בה מטעם איסור הנאה וקדושה גמורה, הואיל והן זכר לנרות ולשמן [של] היכל, הקצוהו מדעתו לגמרי, והרי הן כנוי סוכה או הדס של מצוה". ויש הסוברים דאין לנרות קדושה, אלא טעם האיסור הוא משום ביזוי מצוה.⁴² לכן צריך ביאור, מהו הלשון **"קודש הם"**?

כן יש להעיר, דלכאורה, היה ראוי לומר: "הנרות הללו **קדושים** הם".⁴³

נראה להסביר, ע"ד מה שכתב רבינו בחיי (ויקרא טז, ד): "ואמר 'בגדי קדש' הם' - ללמד כי כהן גדול המשרת לפני ולפנים **בבית המקדש של מטה**, דוגמא לשירות הנעשה **בבית המקדש של מעלה**. ומה שהוא משרת שם בארבעה בגדים דוגמת ארבע מחנות שכינה שמשרתים לפניו במרום, או דוגמת חיות הקדש בארבע כנפים וארבע פנים. והיה הכתוב ראוי לומר **בגדים קדושים** הם, אבל אמר **בגדי קדש**, לבאר שהם דוגמא, והם מכוונים כנגד **קדש**".⁴⁴ וזהו שתמצא שאמרו במדרש (ויק"ר כא, י),⁴⁵ 'כשירות של מעלן'⁴⁶ כך שירות של מטן, מה שירות של מעלן: ו'איש אחד' בתוכם 'לבוש בדים' (יחזקאל ט, ב) כך שירות של מטן, כתנת בד קדש ילבש".⁴⁷ גם מנורה של מטה, היא כנגד מנורה של מעלה, כמבואר.

34 בי'זולת' לשבת (א' דחנוכה) 'אין צור חלף': 'וְאֵלֶּה הָרִבִּי הַפְּקָרִי'. היינו, רבים הפקירו עצמם, וכפרו במצוות הבורא, להלוך בהכבלי היוונים - סידור 'עבודת ישראל'.

35 'מגילת תענית' (ווילנא תרפ"ה, פרק ו - אלול). לענין ימים שאין להתענות ולהספיד בהן.

36 יש גירסא: "לקטלא משמדיא". עיי"ש בהערות, דהיינו חד.

37 בימצודת דוד' דניאל (יא, יז): "וְיִשָּׁשׁ פָּנָיו וְגו' - מלך הצפון, והוא אנטיוכוס ישים מחשבתו לבוא לא"י בחוזק עם רב מכל אנשי מלכותו. וְיִשָּׁרִים עֲמֹ - ומעם ישרים, הם ישראל מקצת מהם יהיו בעזרתו, והם רשעי ישראל אשר התחברו עמו".

38 הנקרא גם בשם: 'אגרת קדוש השם'.

39 כלומר, כדי שלא יהיה יחידי בביתו, ולא יוכל להתנהג עפ"י דרכי התורה. גזרה זאת מובאת גם ב'מדרש מעשה חנוכה'.

40 כלומר, מפני שהיו אנוסים.

41 גירסא זו הובאה ב'דקדוקי סופרים' (שם)

42 גמ' (שם) לשיטות הראשונים כרמב"ן ועוד.

43 ראה' בס' 'כתר שם טוב' (לר"ש גאגין ח"א עמ' תקלא). הנוסח ב'מסכת סופרים' (כ, ו): "הנרות האלו קודש".

44 צ"ל: של מעלה.

45 ע"י רמב"ן (ויקרא שם).

46 כלומר, כשם שלמעלה משמש מלאך א' לבוש בדים.

47 רבינו בחיי (במדבר ח, ב), מבאר: "ובהעלתך את הנרות אל מול פני המנורה וגו' - ע"ד הקבלה, הכתוב נכון וברור כפשוטו, והוא מדבר במנורה של מעלה. ופירוש 'אל מול', יאמר, כנגד המנורה של מעלה, שהן שבע ספירות בחכמה, יאירו שבעת הנרות של מטה. וזהו לפ"ד סוד הלשון, שהוציא ההדלקה בלשון עליה, 'בהעלתך את הנרות'. ואמר 'העלה נרותיה', (פסוק ג). ואמר (שמות ל, ח) 'ובהעלת אהרן את הנרות' וכו'. וזהו שתמצא במנורת זכריה (ד, ב) 'ושבעה נרותיה עליה שבעה', שפירושו עדי"ז. ו'שבעה נרותיה עליה', כנגד שבעה של מעלה" וכו'. ועי' 'פרי צדיק' (בראשית לחנוכה אות י).

מעשה יאמר, כי באמירת 'הנרות הללו קדש הם', אנו מכוונים גם כנגד נרות קדש של חנוכה דלמעלה.

[7] "לשנה אחרת קבעום"

"לשנה אחרת קבעום ועשאום ימים טובים בהלל והודאה" (שבת כא:).

השאלה ידועה: למה דווקא לשנה אחרת קבעום, ולא מיד אחר גילוי הנסים והנפלאות ולאחר שזכו להדליק את המנורה, הרי 'זריזין מקדימים למצוות'⁴⁸?

א. הריטב"א (שם) מתרץ: "לשנה אחרת קבעום ימים טובים להלל ולהודאה. פירוש, כי בשנה הראשונה לא קבעום שמונה, שלא היו יודעים כמה ימשך הנס, וכל שהשמן היה נמשך, היו עושים יום טוב".

ב. יש לשער: כי החשמונאים בנו על יסוד הנהגת אדם הראשון, את קביעת חג החנוכה ח' ימים, גם את הקביעות של 'לשנה אחרת':⁴⁹

במס' ע"ז (ח.) מובא מדרש עתיק: "ת"ר, לפי שראה אדם הראשון יום שמתמעט והולך, אמר, אוי לי, שמא בשביל שסרחתי עולם חשוך בעדי, וחוזר לתוהו ובוהו, וזו היא מיתה שנקנסה עלי מן השמים? עמד וישב ח' ימים בתענית ובתפלה, כיון שראה תקופת טבת, וראה יום שמאריך והולך, אמר מנהגו של עולם הוא. הלך ועשה שמונה ימים טובים, לשנה האחרת עשאן לאלו ולאלו ימים טובים. הוא קבעם לשם שמים" וכו'.

ג. תירוץ נוסף נראה לי:⁵⁰ כי היות והרבה כהנים נהרגו בכל מהלך המלחמה ממש, עד לאותם רגעים שנכנסו לבית המקדש, והמלחמה המשיכה בכמה מקומות בירושלים,⁵¹ וכן, מן הסתם לא כל החללים הובאו לקבורה אלא עד זמן מה לאחר מכן. וכן היו רבים מהם אבלים, לכן לא היה הזמן גרמא לערוך שמחה אמיתית בשנה ההיא.

ד. תירוץ נוסף נראה לי: על שאלת הגמ' בשבת (כא:): "מאי חנוכה?" מפרש רש"י (שם): "מאי חנוכה - על איזה נס קבעוה". כלומר, רש"י מרמז, כי ב"יד חשמונאים, מיד לאחר הניצחון, בדק את העם, כיצד ינהגו, האם "נס פך השמן" הוא עיקר אצלם, או שמא, נס "ניצחון הגוף" כנאמר בהודאת "ועל הנסים" היא עיקר אצלם. כיון שראו שרוב העם עיקר השמחה אצלו הוא על "נס פך השמן", ישבו וקבעו, כי לשנה אחרת, יחוגו חג החנוכה על "נס פך השמן" ע"י הדלקת הנרות בכל בית ובית בישראל. כיון שראו שעדיין נותרו כמה רשעים-מתיוונים, חפשו דרכים נוספות לחזק ולבסס את ערך החג, והנהיגו דינים קבועים בהדלקת הנרות ופרסום הנס.

48 זריזין וכו' לשון ס' 'עבודת ישראל'. ועיי'ש תירוצו.

49 אמנם ב'מגילת תענית' (פ"ט) ועוד, מובא טעם אחר.

50 מובא בקונטרס שלי 'מנורה שעשו חשמונאים'. (ירושלים תשל"ה).

51 כמובא במדרשים וב'מגילת אנטיוכוס' בס' 'חשמונאים' ועוד.

לז"נ

בננו היקר והנחמד אציל הנפש נעים הליכות ואהוב על כולם

הבה"ח יואל ז"ל

נו"נ לבעל 'יסוד העבודה' ו'בעל השיעורים' הגרא"ח נאה זיע"א

נלב"ע י"ח אדר תנצב"ה

- כל הזכויות שמורות לעורך -